

ATSAKOMYBĖ UŽ NETEISĖTĄ PRATURTĖJIMĄ: REGULIAVIMO TIKSLAI IR KRIMINALIZAVIMO PROBLEMAS

Romualdas Drakšas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas
Elektroninis paštas: Romualdas.drakšas@dmsp.lt

Pateikta 2016 m. birželio 12 d., parengta spausdinti 2017 m. sausio 24 d.
DOI: 10.13165/JUR-16-23-2-04

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami vieno iš labiausiai diskutuotino šiuo metu Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnio nuostatų kriminalizavimo pagrįstumo klausimai bei jų atitikties baudžiamosios atsakomybės principams ir esminėms teisėkūros nuostatoms. Darbe pateikiami teoriniai argumentai, grindžiantys neteisėto praturtėjimo normos trūkumus, daroma išvada, kad baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą yra tik nevykusi „kovos“ su nusikaltimais imitacija ir pavojų visuomenei keliantis esminių baudžiamosios teisės principų ignoravimas. Autoriaus nuomone, esamas teisinis neteisėto praturtėjimo sureguliuojimas iš esmės pažeidžia Konstitucijoje įtvirtintus teisinės valstybės, teisinio tikrumo ir teisėtų lūkesčių principus. Kartu autorius ieško atsakymo į klausimą, ar naujų veikų kriminalizavimas manipuluojant tarptautinių dokumentų nuostatomis ir visuomenės intereso sąvoka, nerodo laipsniško teisės sistemos nuoseklumo pažeidimo bei teisinio reguliavimo nestabilumo. Teorinė straipsnio analizė grindžiama baudžiamosios teisės doktrina, baudžiamuoju įstatymu ir teismų praktika, taip pat oficialiosios statistikos duomenimis.

Reikšminiai žodžiai: baudžiamosios atsakomybės principai, nusikalstamų veikų kriminalizavimas, neteisėtas praturtėjimas.

Įvadas

Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai turтинėms teisėms ir turтинiams interesams – vienos iš dažniausiai pasitaikančių nusikalstamų veikų. Paprastai tokio pobūdžio nusikalstamos veikos kasmet sudaro daugiau kai pusę visų užregistruotų nusikalstamų veikų šalyje¹. Nemažiau pavojingos yra ir korupcinio pobūdžio nusikalstamos veikos, pasireiškiančios tiek viešose, tiek ir privačiose socialinio gyvenimo srityse. Tai kyšininkavimas (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau tekste – BK) 225 straipsnis), prekyba poveikiu (226 straipsnis), papirkimas (BK 227 straipsnis) piktnaudžiavimas siekiant turтинės ar kitokios asmeninės naudos (BK 228 straipsnis). Visuomenei susirūpinimą kelia tokie nusikaltimai, kaip prekyba žmonėmis, prekyba narkotikais, taip pat narkotikų, ginklų, tabako, alkoholio kontrabanda. Pavyzdžiui, 2014 m. užregistruoti net 907 nusikaltimai dėl neteisėto disponavimo narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis turint tikslą jas platinti arba neteisėtas disponavimas labai dideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu (BK 260 straipsnis). 2015 m. užregistruoti 704 šio pobūdžio nusikaltimai. Kriminologai pabrėžia, kad iš minėtų nusikalstamų veikų gautos pajamos patenka į visas šalies ekonominio gyvenimo sferas². Būtent šie nusikaltimai kelia grėsmę šalies ekonomikos plėtrai, žmogaus teisėms, valstybės institucijų veiklos stabilumui ir efektyvumui, lemia klaidingą socialinio teisingumo principo įgyvendinimą. Todėl būtų naivu kelti klausimą, ar minėtos nusikalstamos veikos turi tiesioginį ryšį su neteisėtu praturtėjimu. Kartu pabrėžtina, kad esminiu šio nusikaltimo kriminalizavimo motyvu buvo Jungtinių Tautų konvencijos prieš korupciją 20 straipsnio nuostatų įgyvendinimas,³ taip pat noras suvaldyti kriminalinio verslo generuojamas pajamas. Tačiau BK 189¹ straipsnio formuluotė leidžia manyti, kad jo nuostatos gali būti taikomos daug plačiau nei norėta ir, be abejo, siejamos beveik su visomis turтинio pobūdžio veikomis.

- 1 Pavyzdžiui, 2014 m. jie sudarė 54 proc., o 2015 m. – 50, 1 proc. Be šių nusikalstamų veikų atkreiptinas dėmesys ir į tokius pavojingiausias nusikaltimus finansams, kaip Netikrų pinigų ar vertybinių popierių pagaminimas (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 213 str.) ir Netikrų mokėjimo instrumentų gaminimas (BK 214 str.). Pavyzdžiui, netikrų pinigų ar vertybinių popierių pagaminimo 2014 m. buvo užregistruota 496 nusikaltimai, o 2015 m. net 1754 nusikaltimai; nusikaltimų, susijusių su teisės aktais įtvirtintų elektroninių mokėjimo priemonių naudojimo ir disponavimo tvarkos pažeidimais, 2014 m. užregistruota 1415, 2015 m. – 1052 nusikaltimai. VRM Nusikalstamų veikų žinybinis registras. Prieiga per internetą < <http://www.ird.lt/>>.
- 2 Репецкая А.Л. Российский криминальный рынок услуг: структура и характеристика отдельных видов. (Реpeckaя A.Л. Rossijskij kriminal'nyj rynok uslug: struktura i harakteristika otдел'nyh vidov) [žiūrėta 2016 06 09]. Prieiga per internetą <<http://cj.isea.ru/pdf.asp?id=2015>>. Pasak Rusijos ekspertų, tarptautinis narkotikų verslas yra „trečioji pasaulio ekonomika“ į kurią per pastaruosius 12 metų investuota 3 trilijonai dolerių. Kasmet legalizuojama iki 1,5 trilijono dolerių nusikalstamo verslo pajamų. [žiūrėta 2017 01 18]. Prieiga per internetą: Доходы мирового наркобизнеса <https://ria.ru/beznarko_help/20130626/828973392.html>.
- 3 Jungtinių Tautų Konvencija prieš korupciją. Žin., 2006, Nr. 136-5145.

Kaip dažnai pažymima, vienas veiksmingiausių „kovos“ būdų su turtiniais, ekonominiais ir kitais panašaus pobūdžio nusikaltimais – jų padarymas ekonomiškai ne-naudingais bei neapsimokančiais. Todėl tinkamų prevencinių priemonių įtvirtinimas įstatymuose yra itin svarbus, siekiant mažinti tiek nusikaltimų nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniais interesams padarymą, tiek nusikalstamumą apskritai⁴. Tenka konstatuoti, kad šiems tikslams pasiekti Lietuvos įstatymų leidėjas dažnai naudoja kraštutine (*ultima ratio*) nusikaltimų kontrolės priemone – baudžiamuoju įstatymu. Baudžiamųjų įstatymų pakeitimų ir papildymų analizė leidžia manyti, kad nusikalstamų veikų kriminalizavimui vis dėlto dar didelės įtakos turi sovietinis nusikalstamo elgesio ir jo prevencijos galimybių suvokimas. Antai 2010 m. gruodžio 2 d. Lietuvos Respublikos Seimas kriminalizavo neteisėtą praturtėjimą (BK 189¹ straipsnis) ir įtvirtino išplėstinio turto konfiskavimo modelį (BK 72³ straipsnis); 2011 m. birželio 21 d. įstatymu, buvo sugriežtinta atsakomybė už korupcinio pobūdžio veikas bei sunkių nusikaltimų kategorijai priskirtas BK 225 straipsnio 2 dalyje numatytas kyšininkavimas ir BK 228 straipsnio 2 dalyje numatytas piktnaudžiavimas, įtvirtinta nuostata, kad kyšiu gali būti ne tik turtinė, bet ir asmeninė nauda (BK 230 straipsnio 4 dalis); 2015 m. gegužės 7 d. Nr. XII-1674 sugriežtinta baudžiamoji atsakomybė už tam tikrų dopingo medžiagų kontrabandą (BK 199 straipsnio 2 dalis), neteisėtą disponavimą tam tikromis dopingo medžiagomis turint tikslą jas platinti (BK 276¹ straipsnis); 2015 m. birželio 25 d. įstatymu Nr. XII-1871 sugriežtinta atsakomybė už baudžiamąjį nusižengimą (padidintas baudos dydis iki 150 MGL dydžio) ir už neatsargų nusikaltimą (bauda iki 225 MGL dydžio), kartu griežčiau apibrėžiama atsakomybė už siekį išvengti mokesčių, kurių suma viršija 10 MGL, jei asmuo įrašė į deklaraciją arba į nustatyta tvarka patvirtintą ataskaitą ar kitą dokumentą žinomai neteisingus duomenis apie pajamas, pelną, turtą ar jų naudojimą ir pateikė juos valstybės įgaliotai institucijai (BK 220 straipsnis) ir panašiai. Pabrėžtina, kad įstatymų leidėjas iki 2016 m. balandžio 1 d. net 64 kartus keitęs baudžiamąjį įstatymą daugiausia dėmesio skyrė jo griežtinimui. Pasak G. Sakalausko, retas BK pakeitimas buvo „neutralus“, siekiantis tik tam tikrų normų suderinimo su kitais teisės aktais. Tokie BK pakeitimai ir papildymai parodo represyvumo Lietuvoje didėjimą įstatyminiu lygmeniu⁵. Kartu tai atskleidžia, kaip valdžios institucijos suvokia nusikalstamą elgesį apskritai, jų turimas teisinės žinias ir pagarbą baudžiamajai teisei, jos principams.

4 Pabrėžtina, kad 2015 m. kovo 10 d. Seimo nutarimu Nr. XII-1537 buvo patvirtinta Lietuvos Respublikos nacionalinė kovos su korupcija 2015–2025 metų programa. 2015 m. birželio 17 d. Vyriausybė patvirtino šios programos įgyvendinimo 2015–2019 metų tarpinstitucinį veiklos planą. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.st.lt/lt/menu/nacionaline-kovos-su-korupcija-programa/nkcp-2015-2025/>>. Lietuvos Respublikos Seimas 2015 m. gegužės 7 d. nutarimu Nr. XII-1682 patvirtino Viešojo saugumo plėtros 2015–2025 metų programą. Tai ilgalaikė valstybinė saugumo stiprinimo programa, parengta siekiant įgyvendinti vidaus saugumo užtikrinimo politikos prioritetus ir uždavinius viešojo saugumo palaikymo ir stiprinimo srityje. Paminėtina, kad šioje programoje viešasis saugumas suprantamas kaip nacionalinio saugumo dalis, apimanti žmogaus, visuomenės ir valstybės teisėtų interesų apsaugą nuo nusikalstamų veikų ir kitų teisės pažeidimų, gamtos ar žmogaus sukeltų nelaimių. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/ea944da0f95d11e4927fda1d051299fb>>.

5 SAKALAUSKAS, G. Ką liudija didėjantis baudžiamasis represyvumas Lietuvoje. Kriminologijos studijos. 2014, Nr. 2 p. 107.

Šiame straipsnyje baudžiamosios atsakomybės požiūriu pagrindinis dėmesys skiriamas įstatymų leidėjo kriminalizuotam neteisėtam praturtėjimui (BK 189¹ str.). Visuomenė televizijos laidoje, per radiją plačiai informuojama apie prasidėjusius „skambius“ ikiteisminius tyrimus, kurie „audringai“ prasidėję labai dažnai baigiasi niekuo. Kyla klausimas, kodėl labai dažnai pradėtos bylos nutraukiamos. Pavyzdžiui, 2013 m. dėl neteisėto praturtėjimo buvo užregistruoti 162 nusikaltimai, bet vadovaujantis Baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 3 straipsniu (Aplinkybės, dėl kurių baudžiamasis procesas negalimas) 106 atvejais net nepradėtas baudžiamasis procesas buvo nutrauktas, taip pat nutrauktas jau pradėtas ikiteisminis tyrimas pagal BPK 212 straipsnį dėl 10 veikų; sustabdytas ikiteisminis tyrimas pagal BPK 3 straipsnio 1 dalis dėl 28 veikų. 214 m. užregistruota 112 šių nusikaltimų, o baudžiamasis procesas nutrauktas pagal BPK 3 straipsnį dėl 161 veikos, pagal BPK 212 straipsnį dėl 13 veikų, sustabdytas pagal BPK 3 straipsnio 1 dalį dėl 18 veikų. 2015 m. neteisėto praturtėjimo užregistruota mažiau – 93 nusikaltimai, o procesas nutrauktas pagal BPK 3 straipsnį net dėl 125 veikų, pagal BPK 212 straipsnį dėl 13 veikų, procesas sustabdytas dėl 31 nusikaltimo.⁶ Taigi 2015 m. baudžiamasis procesas nebuvo pradedamas, o pradėtas buvo nutrauktas dažniau nei užregistruota tokių nusikaltimų. Statistiniai duomenys kol kas negali būti vienintelis pagrindas spręsti apie įstatymo kokybiškumą bei taikymo efektyvumą. Tačiau atkreiptinas dėmesys į paradoksią situaciją – įstatymas ne kartą aptartas populiariose informacijos priemonėse⁷ ir susilaukęs visuomenės palaikymo bei kuriam pritarė daugelis teisėsaugos institucijų *de facto* neatlieka savo paskirties⁸.

Jau pirmaisiais įstatymo priėmimo mėnesiais ši įstatymo novela kritiškai buvo įvertinta teisės mokslininkų – S. Bikelio, O. Fedosiuk, L. Pakštaičio ir kitų autorių⁹.

6 VRM Nusikalstamų veiklų žinybinis registras. Prieiga per internetą <<http://www.ird.lt/>>.

7 SINKEVIČIUS, D. Bliūkšta įstatymas dėl neteisėto praturtėjimo. 2014 m. balandžio 11 d. [žiūrėta 2016 05 14]. Prieiga per internetą <www.delfi.lt/>; KARALIUS, E. Prezidentės iniciatyva kriminalizuotas neteisėtas praturtėjimas: galimybė ar iššūkis Lietuvos teisinei sistemai? [žiūrėta 2016 05 14]. Prieiga per internetą <<http://lietuosdiena.lrytas.lt/aktualijos/prezidentės-iniciatyva-kriminalizuotas-neteisetas-praturtejimas-galimybe-ar-issukis-lietuovs-teisinei-sistemai.htm>>; DRAKŠAS, R. Ką apie neteisėtą praturtėjimą naudinga žinoti piliečiams ir valdžiai? Prieiga per internetą: <http://www.15min.lt/naujienos/aktualu/nuomones/>. [žiūrėta 2016 05 15] ir pan. [žiūrėta 2016 02 14].

8 Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto 2010 m. gruodžio 1 d. posėdžio protokolas. [žiūrėta 2016 02 14]. Prieiga per internetą <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=387023>.

9 BIKELIS, S. Baudžiamosios ir mokesčių teisės sankirta: atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą ir non bis in idem principas. Teisės problemos. 2015, Nr. 1(87); FEDOSIUK, O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (ultima ratio): teorija ir realybė. Jurisprudencija, 2012, 19(2); FEDOSIUK, O. Baudžiamųjų įstatymų prieš neteisėtas pajamas ir korupciją leidyba: tarp gerų siekių ir legitimumo. Jurisprudencija, 2012, 19(3); PAKŠTAITIS, L. Neteisėtas praturtėjimas kaip nusikalstama veika: ištakos, kriminalizavimo problema, taikymas, perspektyvos. Jurisprudencija, 2013, 20(1); MAKŪNAITĖ, S. Neteisėto praturtėjimo nusikaltimo dalykas. Teisė, 2014, Nr. 90.

Vertinant autorių pasisakymus atkreiptinas dėmesys į tai, kad visose publikacijose pabrėžiamas įstatymo leidėjo žingsnių netradiciškumas, laužantis nusistovėjusias kriminalizavimo taisykles. Tačiau vienu autorių nuomone, toks žingsnis pateisinamas socialinės kontrolės ir socialinio tikslingumo požiūriu, nors ir nepasizymi sklandžia teisine technika. Todėl teigti, kad jo buvimas įstatyme pažeidžia vieną iš pamatinių baudžiamosios teisės nuostatų – *ultima ratio* principą – negalima (pvz., L. Pakštaitis). Kiti autoriai teigia, kad baudžiamojo įstatymo neatitikimas *ultima ratio* principui gali būti vienas iš argumentų pagrindžiant jo prieštaravimą Konstitucijai ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatoms. Dažnai nauja ar atitinkamai pakeista BK norma, skirta kriminalizuoti ir bausti veikas, susijusias su korupcija ir neteisėtomis pajamomis, balansuoja ties nelegitimumo riba (pvz., O. Fedosiukas). Treti įsitikinę, kad daugelio minėtų prieštaravimų nebūtų, jeigu nebūtų keliamas baudžiamosios atsakomybės už nepagrįsto turto turėjimą klausimas, o apsiribojama tik tokio turto konfiskavimu (pvz., S. Bikelis).

Pirmieji priimti teismų nuosprendžiai taip pat liudija apie tai, kad šios nusikaltamos veikos sudėties elementai yra neaiškiai suformuluoti ir kelia sunkumų taikant baudžiamąjį įstatymą. Per baudžiamojo įstatymo galiojimo metus teismai net kelis kartus kreipėsi į Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą (toliau – Konstitucinis Teismas) su prašymu ištirti, ar nesama prieštaravimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Antai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2015 m. lapkričio 13 d. pateikė prašymą Konstituciniam Teismui ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189(1) straipsnio (2010 m. gruodžio 2 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23, 31 straipsniams, konstituciniam teisinės valstybės principui. Panašų prašymą 2015 m. gruodžio 29 d. pateikė Marijampolės rajono apylinkės teismas, o 2016 m. sausio 29 d. Vilniaus apygardos teismas¹⁰.

Šiame straipsnyje autorius, prisijungdamas prie teorinės diskusijos, siekia išnagrinėti neteisėto praturtėjimo problemas pagrindinių baudžiamosios teisės principų požiūriu ir įvertinti priimtų teisės normų taikymo galimybes¹¹. Jame siūloma nauja perspektyva – išanalizuoti tik tuos atskirus baudžiamosios atsakomybės principų įgyvendinimo klausimus, kurie nėra plačiai nagrinėjami Lietuvos mokslininkų publi-

10 Vilniaus apygardos teismo prašymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189(1) straipsnio (2010 m. gruodžio 2 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23, 31 straipsniams, konstituciniam teisinės valstybės principui“. Marijampolės rajono apylinkės teismo prašymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189(1) straipsnio (2010 m. gruodžio 2 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23, 31 straipsniams, konstituciniam teisinės valstybės principui“. [žiūrėta 2016 05 25]. Prieiga per internetą < <http://www.lrkt.lt/lt/prasymai/prasymu-sarasas/370> >.

11 Paminėtina, kad užsienio šalių baudžiamosios teisės doktrinoje baudžiamosios teisės principai analizuojami gan plačiai. Pavyzdžiui, juos nagrinėjo profesoriai A. von Hirsch ir A. Ashworth, taip pat G. F. Cole, C. M. V. Clarkson, H. M. Keating, S. G. Kelina, V. N. Kudriavcev, G. Lambert, L. Maher, J. Roberts, C. E. Smith, E. Schmidthauser ir kt.

kacijose ir reikalauja nuodugnesnių mokslinių svarstymų bei diskusijų. Šiam tikslui pasiekti buvo taikyti loginis, sisteminės ir kritinės analizės, lyginimo, apibendrinimo ir kiti moksliniai metodai.

1. Naujos nusikalstamos veikos kriminalizavimo paskirtis

Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra pabrėžęs, kad užtikrinti visuomenės saugumą nuo nusikaltimų – valstybės priedermė ir vienas iš jos prioritetinių uždavinių, nes nusikaltimais ne tik yra pažeidžiamos asmens teisės ir laisvės, kitos Konstitucijos saugomos ir ginamos vertybės, bet ir daromas neigiamas poveikis gyvenimo sąlygoms, žmonių gyvenimo lygiui, kėsinamasi į valstybės ir visuomenės gyvenimo pagrindus. Jeigu valstybė nesiumtų deramų veiksmų, kuriais siekiama užkirsti kelią nusikaltimams, būtų griauamas pasitikėjimas valstybės valdžia, įstatymais, didėtų nepagarba teisinei tvarkai, įvairiems socialiniams institutams. Todėl pagal Konstituciją valstybė – visos visuomenės organizacija, privalanti garantuoti viešąjį interesą, turi ne tik teisę, bet ir priedermę imtis įvairių teisėtų priemonių, užkertančių kelią nusikaltimams, ribojančių bei mažinančių nusikalstamumą. Valstybės nustatytos ir taikomos priemonės turi būti veiksmingos. Pagal Konstituciją apibrėžti, kokios veikos yra nusikalstamos, taip pat nustatyti baudžiamąją atsakomybę už tokias veikas galima tik įstatymu¹². Pažymėtina, kad nusikalstamomis veikomis įstatyme gali būti pripažintos tik tokios veikos, kurios iš tikrųjų yra pavojingos ir kuriomis iš tikrųjų yra daroma žala asmens, visuomenės, valstybės interesams arba dėl šių veikų kyla grėsmė, kad tokia žala bus padaryta.

Lietuvos įstatymų leidėjas 2010 m. gruodžio 2 d. įstatymų įtvirtino, kad asmuo, turintis nuosavybės teise didesnės negu 500 MGL vertės turtą (18830 Eur)¹³, žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis, gali būti baudžiamas bausia arba areštu, arba laisvės atėmimu iki ketverių metų.¹⁴ Taigi kriminalizuota nauja nusikalstama veika (priskirtina apysunkių nusikaltimų kategorijai), kurios esmė slypi turto, kuris negali būti pagrįstas teisėtomis paja-

12 Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Žin., 2005, Nr. 1–7.

13 Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2014-09-03 Nutarimu Nr. 897, „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. spalio 14 d. nutarimo Nr. 1031 „Dėl bazinio bausmių ir nuobaudų dydžio patvirtinimo“ pakeitimo nustatyta, kad bazinis bausmių ir nuobaudų dydis yra 37,66 euro. Paminėtina, kad pagal oficialiąją Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos statistiką bazinė socialinė išmoka nuo 2015 m. sausio 1 d. lygi 38 Eur. Prieiga per internetą <<http://www.socmin.lt/socialine-statistika.html>>.

14 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 67, 72, 190 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 72³, 189¹ straipsniais įstatymas. Žin., 2010, Nr. 145-7439.

momis, turėjime. Šiuo įstatymu buvo siekiama sumažinti galimybes asmenims laisvai disponuoti lėšomis, gautomis iš pavojingiausių nusikalstamų veikų, kurių paprastai nėra galimybės nustatyti ir atskleisti: sunkių nusikaltimų ekonomikai ir verslo tvarkai (BK 199 straipsnis, BK 199¹straipsnis, 199² straipsnis BK 200 straipsnis), finansų sistemai (BK 213 straipsnio 2 dalis, 216 straipsnis), valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams (BK 225 straipsnio 2 ir 3 dalys, BK 226 straipsnio 3 ir 4 dalys, BK 227 straipsnio 3 dalis, BK 228 straipsnio 2 dalis) nuosavybei turtinėms teisėms ir turtiniam interesams (BK 178 straipsnio 3 dalis, BK 180 straipsnio 2 ir 3 dalys, BK 181 straipsnio 2 ir 3 dalys, BK 182 straipsnio 2 dalis, BK 183 straipsnio 2 dalis ir BK 184 straipsnio 2 dalis), žmogaus laisvėms (BK 147 straipsnis, BK 147¹ straipsnio 2 dalis), visuomenės sveikatai, kuriai kyla pavojus pažeidžiant teisės aktais nustatytą narkotinių ir psichotropinių medžiagų apyvartos tvarką (BK 260 straipsnis, BK 261 straipsnis, BK 263 straipsnio 2 ir 3 dalys, BK 266 straipsnio 3 dalis) ir panašiai. Buvo manoma, kad nauja norma sudarys pagrindą patraukti baudžiamojon atsakomybėn asmenis, kurie yra sukaupe ir disponuoja neproporcingai dideliu pagal jų pajamas turtu, kai yra pagrindas manyti, jog turtas gautas iš neteisėtos veikos, taip pat tuos, kurie padeda nuslėpti tokio turto kilmę ir savininkus.

Kartu buvo keliamas tikslas harmonizuoti nacionalinę baudžiamąją teisę su 2005 m. spalio 31 d. Jungtinių Tautų konvencijos prieš korupciją 20 straipsnio nuostata, kad „*kiekviena valstybė, šios Konvencijos Šalis, laikydama savo konstitucijos ir pagrindinių savo teisinės sistemos principų, svarsto galimybę priimti reikiamus teisės aktus ir imtis kitų būtinų priemonių, kad pagal pagrindinius jos nacionalinės teisės principus baudžiamuoju nusikaltimu būtų laikomas tyčinis neteisėtas praturtėjimas, tai yra, žymus valstybės pareigūno turto padidėjimas, kurio jis negali pagrįsti savo teisėtomis pajamomis*“¹⁵. Taigi Konvencijoje pagrindinis dėmesys kreipiamas į valstybės pareigūnų žymų turto padidėjimą preziumuojant, kad jis galėjo būti gautas iš korupcinių veikų. Pabrėžtina, kad ši Konvencija *expressis verbis* nenurodo būtinumo koreguoti nacionalinių šalių baudžiamuosius įstatymus, o tik rekomenduoja šalims narėms svarstyti šį klausimą. Konvencijoje taip pat siūloma baudžiamuoju nusikaltimu laikyti tik tyčinį neteisėtą valstybės pareigūno praturtėjimą, kuris nacionalinės teisės požiūriu galėtų būti „žymus“. Vertinamojo kriterijaus įtvirtinimas Konvencijoje leidžia šalims laisvai varijuoti šio nusikaltimo dalyko verte. Lietuva nuėjo kur kas toliau ir kriminalizavo ne tik valstybės pareigūno, bet visų gyventojų neteisėtą praturtėjimą. Gi pareigūnams Lietuvoje taikomas visiškai kitas teisinis reglamentavimas – jie privalo deklaruoti savo turtą, derinti privačius ir visuomenės viešuosius interesus¹⁶, būti nepriekaištingos reputacijos ir pan.

15 Jungtinių Tautų Konvencija prieš korupciją. Žin., 2006, Nr. 136-5145.

16 Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymas. Žin., 1997, Nr. 67-1659.

Reikia manyti, kad įstatymų leidėjas suvokė rekomendacinę Konvencijos pobūdį ir plečiamąjį jos aiškinimą, todėl savo sprendimą kriminalizuoti radikalai naują nusikaltimo sudėtį *inter alia* grindžia ir Europos bendrijos Komisijos 2008 m. lapkričio 20 d. komunikato KOM(2008) 766 teiginiu, kad „Valstybėse narėse <...> galėtų būti nustatyta nauja baudžiamoji veika – „nepagrįsto“ turto turėjimas, siekiant užkirsti kelią nusikalstamu būdu įgytoms pajamoms, kai turtas neproporcingas savininko deklaruotoms pajamoms, ir kai savininkas nuolat palaiko ryšius su žinomais nusikaltėliais. Šis atvejis nuo i punkte minėto atvejo skiriasi tuo, kad procedūra vyktytų baudžiamajame teisme ir įrodymo prievolė nebūtų visiškai perkelta kitai šaliai.“¹⁷ Pabrėžtina, kad šis komunikatas iš esmės buvo skirtas organizuoto nusikalstamumo prevencijai Europos Sąjungoje. Jo esmė – tarptautinis bendradarbiavimas užtikrinant, kad „nusikalsti nebūtų pelninga“. Pajamos iš organizuoto nusikalstamumo turėtų būti konfiskuojamos ir išieškomos iš nusikaltusių asmenų turto. Komunikatas nepaskelbtas Oficialiajame leidinyje ir jis neturi jokios teisinės galios. Todėl kyla klausimas, ar derėjo tokias diskutuotinas baudžiamojo įstatymo novelas pagrįsti ir šiuo dokumentu¹⁸.

Lietuvos Respublikos Seimo Pagrindinio komiteto išvadų nuoroda, kad „Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolo Nr. 1, iš dalies pakeistas protokolu Nr. 11, 1 straipsnis nustato, kad „Kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę netrukdomas naudotis savo nuosavybe. Iš nieko negali būti atimta jo nuosavybė, išskyrus tuos atvejus, kai tai yra būtina visuomenės interesams ir tik įstatymo nustatytais sąlygomis bei vadovaujantis bendraisiais tarptautinės teisės principais. Tačiau ankstesnės nuostatos jokiū būdu neriboja valstybės teisės taikyti tokius įstatymus, kokie, jos manymu, jai reikalingi, kad ji galėtų kontroliuoti nuosavybės naudojimą atsižvelgdama į bendrąjį interesą arba kad garantuotų mokesčių, kitų rinkliavų ar baudų mokėjimą.“¹⁹ taip pat kelia abejonių. Konvencija yra tarptautinė sutartis, sukurianti pareigas jos dalyvėms, t. y. ją ratifikavusioms valstybėms. Lietuva, ratifikuodama Konvenciją, besąlygiškai prisiėmė išpareigojimus pagal Konvencijos 1 straipsnį: garantuoti, kad jos vidaus teisė atitinka Konvencijos nuostatas ir nepažeidžia joje ginamų ir saugomų teisių bei laisvių, o asmeniui garantuojama nuosavybės teisių apsauga. Bet koks nuosavybės apribojimas turi būti ne tik teisėtas ir siekti tei-

17 2010 m. spalio 12 d. Lietuvos Respublikos Specialiųjų tyrimų tarnybos argumentai. Lietuvos Respublikos Seimo 2010 m. lapkričio 24 d. pagrindinio komiteto išvada „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 67 straipsnio papildymo, 72 straipsnio pakeitimo ir kodekso papildymo 72³ ir 189¹ straipsniais įstatymo projekto Nr. XIP- 2344“. Prieiga per internetą <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=387023>; Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Protokolas Nr. 1, iš dalies pakeistas Protokolu Nr. 11, Žin., 2011, Nr. 156-7391..

18 Komunikatas yra privalomosios galios neturintis politikos dokumentas. Komisija imasi iniciatyvos skelbti komunikatą, kai nori išdėstyti savo nusistatymą kokiū nors svarbiu klausimu. Komunikatas neturi teisinės galios. Prieiga per internetą <http://ec.europa.eu/civiljustice/glossary/glossary_lt.htm>.

19 *Ibid.* Prieiga per internetą <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=387023>.

sėto tikslo, bet ir atitikti proporcingumo reikalavimą. Privaloma užtikrinti teisingą pusiausvyrą tarp visuomenės bendrojo intereso poreikių ir asmens pagrindinių teisių apsaugos reikalavimų. Tokios teisingos pusiausvyros užtikrinimas yra būdingas visai Konvencijai. Tuo tarpu Lietuvoje pasirinktas teisinis reguliavimas gerokai peržengė šių rekomendacijų turinį, nes baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiamas bet kuris abejotinais įsigijęs turtą asmuo. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Vakarų Europoje neteisėtas praturtėjimas taip plačiai kaip savarankiška nusikalstama veika nėra kriminalizuotas²⁰. Pavyzdžiui, Prancūzijoje kriminalizuotas negalėjimas pagrįsti, kad asmens gyvenimo būdas atitinka gaunamas pajamas, tačiau nustatytos papildomos esminės sąlygos: turi būti asmens tiesioginės sąsajos su prostitucija, išmaldos prašymu užsiimančiais asmenimis, valstybės tarnyba, tam tikrų nusikaltimų darymu ar organizuotu nusikalstamumu²¹. Taigi išvardinti nusikaltimai yra tik nedidelė BK 189¹ straipsnyje numatyto neteisėto praturtėjimo objektyviosios pusės požymių dalis.

Pabrėžtina, kad visuomenės saugumo užtikrinimas negali būti siejamas vien su naujų nusikaltimų sudėčių inkorporavimu į BK ar sankcijų griežtinimu. Lietuvos kriminologai įrodė, kad gyventojų požiūris į griežtas bausmes palapsniui keičiasi. Jie vis pozityviau žvelgia į prevencinio poveikio priemones ir bausmes, nesusijusias su laisvės atėmimu. Todėl politikų viešojoje erdvėje naudojama retribucinės skriaudos psichologijos argumentacija dėl viešosios nuomonės „reikalavimo“ griežtinti baudžiamąją atsakomybę kartais labiau išplaukia iš pataikavimo žiniasklaidoje išsakytai nuomonei, nei moksliskai pagrįstais kriminologiniais tyrimais²². Taigi BK pakeitimai ir papildymai, rodantys represyvumo politikos dominavimą įstatymų leidyboje, vargu, ar užtikrina teisingą pusiausvyrą tarp visuomenės interesų ir žmogaus teisių laikymosi. Neteisėto praturtėjimo kriminalizavimas iš esmės primeta asmeniui, kuris ilgą laiką buvo įsitikinęs, kad nedaro nusikaltimų, „nusikaltėlio“ statusą vien dėl to, jog jis turėjo didesnės negu 500 MGL vertės turtą, kurio laikymo (turėjimo) jis negali pateisinti baudžiamuoju procesu pripažintais oficialiais įrodymais. Visa tai leidžia manyti, kad įstatymų leidėjas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje įtvirtintas teises saugo labiau teoriškai, nei siekia jų realaus įgyvendinimo. Šiame kontekste paminėtina, kad EŽTT byloje *Sporrong and Lönnroth v. Sweden* nuosavybės teisės apsauga susisteminta į tris taisykles bei nustato jų

20 BIKELIS, S. Baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą (BK 189(1) str.): konstitucingumo ir pagrįstumo problemos. Lietuvos teisės institutas Konferencija „Kad nusikaltimai neapsimokėtų. Tradiciniai ir modernūs turto konfiskavimo mechanizmai“. 2013 m. gruodžio 18 d., Vilnius. [žiūrėta 2016 05 25]. Prieiga per internetą < <http://www.teise.org/data/Bikelis-II.pdf> >.

21 Prancūzijos Respublikos baudžiamasis kodeksas. [interaktyvus]. [žiūrėta 2016 05 25]. Prieiga per internetą < <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070719&dateTexte=20060701> >..

22 DOBRYNINAS, A.; DRAKŠIENĖ, A.; GAIDYS, V.; VILEIKIENĖ, E.; ŽILINSKIENĖ, L. Pasitikėjimo Lietuvos teisės sauga profiliai. Vilnius: VU leidykla, 2012, p. 349; SAKALAUSKAS, G. Baudžiamoji politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai. Vilnius: Teisės institutas, 2012, p. 29–31.

tarpusavio ryšį: norma susideda iš trijų skirtingų taisyklių. Pirmą taisyklę, įtvirtintą pirmos pastraipos pirmame sakinyje, yra bendro pobūdžio ir nustato netrukdomo nuosavybės naudojimo principą; antra taisyklė, įtvirtinta tos pačios pastraipos antrame sakinyje, apima turto atėmimą ir reikalauja, kad jis būtų atliekamas esant tam tikroms sąlygoms; ir trečia taisyklė, įtvirtinta antroje pastraipoje, pripažįsta susitariančioms valstybėms teisę, be kitų dalykų, kontroliuoti naudojimąsi nuosavybe atsižvelgiant į bendruosius interesus. Trys taisyklės nėra atskiros, t. y. nesusietos: antra ir trečia taisyklės yra susijusios su tam tikros rūšies kišimusi į netrukdomą nuosavybės turėjimą ir todėl turi būti aiškinamos atsižvelgiant į bendrą principą, įtvirtintą pirmoje taisyklėje²³.

Naujų veikų kriminalizavimas manipuluojant tarptautinių dokumentų nuostatomis ar visuomenės intereso sąvoka iš dalies parodo laipsnišką teisės sistemos nuosukumo pažeidimą bei teisinio reguliavimo nestabilumą.

Pabrėžtina, kad kiekvieną žmogų veikia mažiausiai trys esminiai veiksniai: savireguliacijos procesas, visuomenės (atskirų jos bendruomenių) poveikis ir teisės normomis valstybės lygiu nustatytos elgesio taisyklės. Formuodamasis kaip asmenybė, žmogus jau nuo gimimo yra veikiamas ne tik savireguliacijos proceso, bet ir bendruomenės, kurioje gyvena, interesų bei valstybės normų sistemos. Šioje sudėtingoje visuomeninių santykių srityje ypatingą reikšmę įgyja žmogaus pareiga paisyti bendruomenės (visuomenės) ir valstybės nustatytų elgesio taisyklių. Baudžiamajai atsakomybei tenka griežčiausios socialinės kontrolės funkcijas vykdančio instituto vaidmuo. Tiek nusikalstamas, tiek pozityvus žmogaus elgesys priklauso nuo jo laisvo pasirinkimo tarp to, kas privaloma, ir to, kas leistina, tarp būtinybės ir galimybės. Baudžiamajame teiseje ir kriminologijoje senai pastebėta, kad baudžiamasis įstatymas, užtikrinant saugumą visuomenėje, yra tik vienas visos socialinio teisingumo ir žmogaus saugumo elementas²⁴. Visų nusikaltimų užkardyti neįmanoma, todėl baudžiamųjų įstatymų leidyba pirmiausia turėtų vadovautis socialinio teisingumo ir teisėtu principų įgyvendinimu visuomenėje²⁵.

Vienas iš šiuolaikinės baudžiamosios teisės ypatumų yra tas, kad jos sistema apima ypatingos rūšies normas – pagrindinius principus. Remiantis šiais principais, išreiškiamas ir apibrėžiamas pagrindinių baudžiamosios įstatymo normų, pasižymi- nčių aukščiausia imperatyvine galia, turinys. Tai *inter alia* reiškia, kad jų pagrindu yra paremta šiuolaikinė baudžiamosios teisės sistema, reikalinga baudžiamosios atsako-

23 Europos Žmogaus Teisių Teismo 1982 m. rugsėjo 23 d. sprendimas byloje 7151/75; 7152/75 *Sporrong and Lonnroth v. Sweden*. Европейский Суд По Правам Человека. Избранные решения. (Европейский Суд По Правам Человека. Избранные решения). T. 1, 2000, p. 395.

24 GRAHAM, F. *Crime Prevention*; HALE, Ch.; HAYWARD, K.; WAHIDIN, A.; WINCUP, E. *Criminology*. Oxford: University Press, 2005, p.124–132; KAISER, G. *Kriminologie*. Ein Lehrbuch. 5., völlig neubearb. U. Erw. Aufl., C.F. Heidelberg: Müller Verlag, 1996, S. 311.

25 SAVELSBERG, J. J. *Norms (Criminal Law Norms) genesis of*. Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior. Volume II, Brunner-Routledge, Copyright, 2001, p. 400–403.

mybės realizavimui. Svarbiausieji baudžiamajai atsakomybei principai buvo suformuluoti dar XVIII a. Pavyzdžiui, humanistinės krypties baudžiamosioje teisėje atstovas C. Beccaria savo knygoje „Apie nusikaltimus ir bausmes“ (1764 m.) pagrindė šių pagrindinių idėjų realizavimo būtinumą: teisėtumo, lygybės įstatymui, bausmės proporcingumo padarytai žalai, bausmės neišvengiamumo ir kt. principus²⁶. Visos šios idėjos vėliau ne tik buvo nagrinėjamos baudžiamosios teisės doktrinoje, bet daugelis jų dabar yra perkeltos į svarbiausius Vakarų Europos šalių įstatymus – konstitucijas. Taigi XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje baudžiamosios atsakomybės vertinimas kaip *ultima ratio* priemonės kontinentinėje Europoje tapo teisine paradigma, teigiančia, kad tam tikro elgesio draudimas baudžiamosios teisės pagalba turi būti griežčiausia valstybės reakcijos į nepageidaujamą elgesį forma, kai tai neišvengiama ir nebėra alternatyvių poveikio priemonių kitose teisės šakose. Pradėtas aiškiai akcentuoti bausmės ekonomiško principas, nes teisinių gėrių apsauga gali būti numatyta ir kitų teisės šakų: administracinės, civilinės, mokesčių teisės ir pan. Šiuolaikinė teisės teorija, kai ginami valstybėje pripažinti gėriai, atiduoda pirmenybę būtent šioms teisės šakoms, kurios gali ne tik apsaugoti šiuos gėrius, bet ir užtikrinti nukentėjusiojo interesus²⁷. Todėl įstatymų leidėjas įpareigotas atsakingai vertinti, ar nepageidautinam visuomenės narių elgesiui būtina taikyti baudžiamosios teisės normas. G. Švedas pabrėžia šiuos esminius veikų kriminalizavimo aspektus, kurie, autoriaus nuomone, nulemia jo pagrįstumą: 1) įrodinėti tam tikros veikos kriminalizavimo būtinumą turi tas subjektas, kuris siūlo tokį socialinės problemos sprendimą; 2) subjektas, įrodinėjantis tam tikros veikos kriminalizavimo būtinumą, privalo pateikti informaciją apie visus kriminalizavimo kriterijus, t. y. informaciją apie siūlomos kriminalizuoti veikos (socialinės problemos) pavojingumą, esamą (galimą) veikos paplitimą, galimus socialinės problemos sprendimo būdus, potencialius tiesioginius ir šalutinius kriminalizavimo rezultatus, finansines ir kitas būtinas kriminalizavimo sąnaudas, ir pan.; 3) baudžiamojo įstatymo, kuriuo siūloma kriminalizuoti tam tikrą veiką, turi būti atliekamas nepriklausomas teisės akto projekto vertinimas (ekspertizė), kurio metu būtų išanalizuotas siūlomas sprendimo tikslingumas ir pagrįstumas, jo atitiktis tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės reikalavimams, konstituciniam teisinės valstybės ir *nullum crimen sine lege* principui²⁸.

Taigi nusikalstamos veikos kriminalizavimo procesas turėtų būti grindžiamas ne emocije įstatymų leidybos iniciatyvos teisės turėtojo nuomone ir paviršutiniška tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės aktų apžvalga, bet gilia padėties analize, kuri leistų įstatymų leidėjui įsitikinti: koks yra nepageidaujamo visuomenei reiškinio pa-

26 BEKARIJA, Č. Apie nusikaltimus ir bausmes. Vilnius: Mintis, 1992.

27 ASHWORTH. Principles of Criminal Law. New York, 2003; PAVILONIS, V. Baudžiamosios politikos pagrindai. Justitia, 1996, Nr. 3,4; DRAKŠAS, R. Bausmė: bendrosios teorinės problemos. Teisė, 2004, Nr. 52; ŠVEDAS, G. Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje. Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2006 ir kt.

28 ŠVEDAS, G. Veiklos kriminalizavimo kriterijai: teorija ir praktika. Teisė, 2012, Nr. 82, p. 15–16.

plitimas ir kas lemia jo egzistavimą; ar socialinė problema negali būti išspręsta be veikos kriminalizavimo, t. y. administracinės, darbo, mokesčių teisės ir pan. pagalba; ar kriminalizuota nauja nusikalstama veika nepadarys daugiau žalos, nei bus teigiamas jos poveikis, kokie yra kriminalizavimo kaštai; kaip nauja nusikalstama veika dera su kitais baudžiamojo kodekso straipsniais ir nacionaliniais teisės aktais. Todėl visiškai teisūs V. Justickis ir E. Kurapka, teigiantys, kad neįvertinus įstatymo kriminogeniškumo neretai susidaro paradoksali situacija, kai naujas įstatymas „<...> *faktiškai turi priešingą nei planuota efektą – užuot pagerinęs visuomenės santykius, naujas įstatymas juos pablogina, pažeisdamas pamatinę visuomenės sėkmingo funkcionavimo prielaidą – jos saugumą*“²⁹. Saugumo jausmas yra vienas svarbiausių gyvenimo kokybės šalyje rodiklių, kuris paprastai siejamas su susirūpinimu, baime dėl ateities tam tikroje gyvenimo srityje. Pasak O. Fedosiuko, baudžiamųjų įstatymų leidyba, kuri dažniausiai nepasižymi aukštos kokybės juridine technika, ne didina, bet mažina piliečių teisinį saugumą, nes paverčia baudžiamuosius įstatymus nesusistemintų ir su kitomis teisės šakomis konkuruojančių normų kratiniu, kupinu neaiškumų ir prieštaravimų, kai, panorėjus, kiekvieną, ką nors darantį, įmanoma apkaltinti kokiu nors nusikaltimu³⁰. Nepaisant mokslininkų įspėjimų, pertekliniai kriminalizavimo ir penalizavimo procesai yra nūdienos realija, todėl nepakankamai pagrįstų ir nesuderintų su pagrindiniais baudžiamosios atsakomybės principais įstatymų leidėjo veiksmų atoveiksmių gali būti ne tik turto slėpimas trečiojoje užsienio šalyse, bet ir didėjanti išsilavinusių žmonių emigracija. Pabrėžtina, kad valstybė turėtų ne tik siekti saugoti ir ginti asmenį ir visuomenę nuo nusikaltimų ir kitų pavojingų teisės pažeidimų *ultima ratio* priemonėmis, bet ir sugebėti tai daryti veiksmingai visų pirma prevencinėmis poveikio priemonėmis.

Šiame kontekste paminėtina, kad Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra pabrėžęs, kad įstatymų leidėjas, reguliuodamas santykius, susijusius su baudžiamosios atsakomybės už nusikalstamas veikas nustatymu, turi plačią diskreciją, jis *inter alia* gali, atsižvelgdamas į nusikalstamų veikų pobūdį, pavojingumą (sunkumą), mastą, kitus požymius, kitas turinčias reikšmės aplinkybes, įtvirtinti diferencijuotą teisinį reguliavimą ir nustatyti skirtingą baudžiamąją atsakomybę už atitinkamas nusikalstamas veikas. Tačiau ši įstatymų leidėjo diskrecija nėra absoliuti: įstatymų lei-

29 JUSTICKIS, V.; KURAPKA, E. Įstatymo leidyba ir saugumo užtikrinimas. Įstatymų kriminogeniškumo problema ir jos sprendimo būdai. Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumas. Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, 2010, p. 309.

30 FEDOSIUK, O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (*ultima ratio*): teorija ir realybė. Jurisprudencija, 2012, Nr. 19(2), p. 717.

dėjas turi paisyti Konstitucijos normų ir principų, *inter alia* iš Konstitucijos kylančių teisės sistemos nuoseklumo, vidinio neprieštaravimo imperatyvų³¹.

2. Neteisėto praturtėjimo kriminalizavimas ir baudžiamosios atsakomybės principai

Baudžiamosios atsakomybės principai sudaro darnios teisės principų sistemos sudedamąją dalį, nustatančią apibrėžtą baudžiamosios teisės kryptį. Pasak V. Mikelėno, įstatymų leidėjas nustato visai visuomenei taikytinas taisykles ir principus, o teismas šias taisykles ir principus taiko konkrečių šalių konkrečiam ginčui³². Taigi teisės principai „persmelkia“ ir teisinį reguliavimą, ir teisinę praktiką. Jie ne tik atspindi visuomenėje vyraujančią teisinę politiką, bet ir suformuluoja tam tikrus reikalavimus, skirtus visiems teisinių santykių dalyviams – įstatymų leidėjui, pareigūnams, kaltinamajam, nukentėjusiajam, ieškoviui arba atsakovui.

Lietuvos Respublikos įstatymų leidėjas esminius baudžiamosios teisės principus, tokius, kaip *nullum crimen sine lege*, *nullum crimen sine culpa*, *lex retro non agit*, *lex benignior agit*, *in dubio pro reo* (visi neaiškumai ir netikslumai aiškinami kaltininko naudai) išdėstė baudžiamojo įstatymo bendrosios dalies nuostatose, neišskirdamas jų iš viso konteksto.

Nullum crimen, nulla poena sine lege principo esmę sudaro du sakiniai: „*nullum crimen sine lege*“ (nėra nusikaltimo be įstatymo) ir „*nulla poena sine lege*“ (nėra bausmės be įstatymo). *Nullum crimen sine lege* yra pamatinė nuostata nustatanti, kad negalima jokia asmens baudžiamoji atsakomybė, jeigu nusikalstama veika nenumatyta baudžiamajame įstatyme ir nepaskelbta įstatymo nustatyta tvarka. *Nulla poena sine lege* įtvirtina nuostatą, kad asmeniui gali būti paskirta tik tokia bausmė, kuri numatyta baudžiamajame įstatyme³³. Pabrėžtina, kad antroji principo dalis „*nulla poena sine lege*“ gali būti taikoma tik materialinėje baudžiamojoje teisėje, kai keliamas klausimas, ar už konkrečius veiksmus asmuo gali būti baudžiamas.

Minėta, kad atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą BK 189¹ straipsnyje nustatyta dar 2010 m. gruodžio 11 d. Pagal pirminę straipsnio redakciją baudžiamas tas, kas turėjo nuosavybės teise didesnės nei 500 MGL vertės turtą, žinodamas ar turėdamas ir galėdamas žinoti, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis. Pabrėžtina, kad pagal šį straipsnį baudžiamąją atsakomybę asmeniui gali užtraukti vien pats

31 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas Dėl privataus kaltinimo ir dėl asmens, kurio atžvilgiu atsisakyta kelti baudžiamąją bylą, teisės apskusti prokuroro nutarimą. [žiūrėta 2016 05 05]. Prieiga per internetą <<http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/nutarimai-ivados-ir-sprendimai/138/y2006>>.

32 MIKELĖNAS, V. Teisės aiškinimas: teorinės ir praktinės problemos. *Justitia*, 1997, Nr. 2, p. 5.

33 Abi šios esminės nuostatos į vieną pamatinį teiginį buvo sujungtos XIX a. pradžioje Johann Paul Anselm von Feuerbach. Nors H. J. Berman teigia, kad šis principas XVIII a. atsispindėjo Prancūzijos revoliucijos sukurtoje „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje“. BERMAN, H. J. *Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Vilnius: Prada, 1999, p. 252.

didesnės nei 500 MGL vertės turto turėjimas ir negebėjimas įrodyti pajamų, kuriomis šis turtas buvo įsigytas, teisėtumo³⁴. Kartu reikėtų pažymėti, kad labai svarbu teisingai nustatyti turto sąvoką, nes nuo jo pasirinkimo priklauso ir taikytina nuosavybės apsaugos taisyklė. Paminėtina, kad nei pačiame BK 189¹, nei BK 190 straipsniuose turto sąvoka nėra apibrėžta. Neteisėto praturtėjimo normos patalpintos į BK XXVIII skyrių „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams“. Turto sąvoka čia yra daug platesnė. Jai priskiriama ir civilinėje apyvaroje esanti įvairių rūšių energija, dujos, deguonis, vanduo, vyriausybės vertybiniai popieriai, pajai ir pan. Šiame skyriuje vartojama turto sąvoka apima materialius daiktus (*res corporales*) ir nematerialius daiktus (*res incorporales*)³⁵. Reikėtų manyti, kad įstatymų leidėjas šio straipsnio dispozicijoje vartodamas sąvoką „turėjo nuosavybės teise didesnės negu 500 MGL vertės turtą“ nustatė baudžiamąją atsakomybę už kilnojamųjų daiktų ir nekilnojamojo turto, t. y. konkrečių daiktų, kuriems būdinga socialinių, ekonominių, fizinių ir teisinių požymių visuma, *turėjimą*. Sąvoka „turėjimas“ suponuoja asmens veiką, kuriai būdingas požymis *animus remis sibi habendi* (ketinimas daiktą turėti sau). Tačiau lieka neaiškus klausimas, kaip vertinti tuos atvejus, kai asmuo turi didesnės nei 500 MGL vertės vertybinius popierius (akcijas, obligacijas ir kt.). Jie tik ateityje gali būti pagal nominalią vertę ar kitokią numatytą proporciją bet kurio asmens (nebūtinai jų turėtojo) iškeisti į pinigus, kitokius daiktus arba jų turėtojas gali gauti kitokios turtinės naudos. Pavyzdžiui, turto prievartautojas, kyšininkas, kontrabandininkas, neturintis įstatyme numatyto dydžio *res corporales*, negalės būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn už neteisėtą praturtėjimą, nes turtą ar turtinę naudą jis gaus tik ateityje. Reikėtų manyti, kad tai yra viena iš įstatymų leidėjo nenumatytų aplinkybių. Vertinant kriminalizuotą nusikalstamą veiką teisėkūros principų požiūriu, kurie išreiškia tam tikrus imperatyvius reikalavimus,

34 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 67, 72, 190 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir Kodekso papildymo 72-3, 189-1 straipsniais įstatymas. Žin., 2010, Nr. 145-7439 Įstatymo įgyvendinimo nuostatų 7 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad baudžiamojon atsakomybėn traukiami tik asmenys, kurie BK 189¹ straipsnyje nustatytus požymius atitinkančią turtą turi po šio įstatymo įsigaliojimo.

35 Pasak E. Švilpaitės, terminų „nuosavybė“ ir „turtas“ neapibrėžtumas skirtingų konstitucijų tekstų bei tarptautinių teisės aktų lietuviškuose vertimuose yra pagrindinė problema, nustatant nuosavybės teisės objektą. Romanų-germanų teisės tradicijai priskiriamose valstybėse nuosavybė asocijuojama su daiktais ir nuosavybės teise, o ne su kitomis daiktinėmis ar prievolinėmis teisėmis kaip asmens turtu. Ir nors romėnų teisėje egzistavo daiktų skirstymas į *res corporales* ir *res incorporales*, kurį perėmė ir kai kurios kontinentinės Europos valstybės, buvo priimta manyti, kad *res incorporales* arba nematerialių dalykų gynimas buvo prievolinės teisės pagrindu, nes paprastai tik *res corporales* buvo ginami kaip nuosavybės teisės objektai. Tuo tarpu terminas „turtas“ paprastai žymi ne tik daiktus, bet visumą teisių ir įsipareigojimų, kurie gali būti įvertinti pinigais. Šia tradicija besivadovaujančiose valstybėse nuosavybės ir turto atskyrimas buvo ypač svarbus daiktinės ir prievolių teisės atribojimui. ŠVILPAITĖ, E. Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį: daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė. Vilnius, Mykolo Riomerio universitetas, 2005, p. 40.

keliamus teisėkūroje dalyvaujantiems subjektams, pabrėžtina, kad įstatymų leidėjas *inter alia* nesilaikė Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymo 3 straipsnio 2 dalies 6 punkto nuostatos, kurioje nurodyta, jog siekiant sukurti vientisą, nuoseklią, darnią ir veiksmingą teisės sistemą būtina laikytis aiškumo principo, reiškiančio, kad teisės aktuose nustatytas teisinis reguliavimas turi būti logiškas, nuoseklus, glaustas, suprantamas, tikslus, aiškus ir nedviprasmiškas³⁶. Teisinio tikrumo principas įpareigoja įstatymų leidėją taip formuluoti baudžiamojo įstatymo nuostatas, kad kiekvienas asmuo jas aiškiai suprastų ir galėtų derinti savo teisėtą elgesį pagal jų reikalavimus. Jose taip pat turėtų būti aiškiai be dviprasmybių apibrėžtas neteisėtas veikimas ar neveikimas bei jo padariniai.

Neteisėto praturtėjimo sudėtis yra formalioji, ji nereikalauja padarinių. Vien turto turėjimas, neatsižvelgiant į trukmę, jo buvimo vietą, įgijimo šaltinius užtraukia baudžiamąją atsakomybę. Pagal BK 189¹ straipsnyje įtvirtintą teisinį reguliavimą baudžiamojon atsakomybėn gali būti patraukti asmenys, turintys šiame straipsnyje numatyto turto, nepriklausomai nuo jo įgijimo laiko. Išvadai apie turto įgijimo neteisėtumą tiesiog pakanka, kad asmuo negali pagrįsti turimo turto įgijimo teisėtumo. BK 190 straipsnyje išaiškinta, kad teisėtos pajamos yra iš teisės aktų neuždraustos veiklos gautos pajamos, nesvarbu, ar jos buvo apskaitytos teisės aktų nustatyta tvarka, ar ne. Todėl teisėtai įgytas turtas – tai turtas, įgytas iš darbo ar kitų su darbu ar verslu susijusių pajamų, dovanojimo, paveldėjimo, loterijų, dividendų gavimo ir pan. Taigi šio nusikaltimo dalykas bendriausiu požiūriu yra konkretus turtas, kurį asmuo turi nuosavybės teise. Vadovaujantis teismų praktika galima manyti, kad dažniausiai nusikaltimo dalyku gali būti nekilnojamas turtas, kilnojамиеji daiktai, pavyzdžiui, meno vertybės, automobilis, taip pat pinigai. Nustatant galimo neteisėtai įgyto turto dydį, teismai turėtų dokumentaliai nustatyti visas asmens pajamas ir išlaidas už visą darbinės veiklos laikotarpį. Šios kategorijos bylose paprastai remiamasi specialisto išvada. Tačiau jos vertinimui didelę reikšmę turi ta aplinkybė, ar specialistui pateikiama visa dokumentais patvirtinta medžiaga apie asmens gyvenimo pajamas bei civilinius sandorius. Tai itin sudėtinga, jei teisiamas garbaus amžiaus asmuo arba asmuo, kuris gavo turtą iš tokio amžiaus giminių. Juo labiau, kad iki šio įstatymo priėmimo baudžiamosios atsakomybės už turto, kurio įgijimo ir turėjimo asmuo negali pagrįsti dokumentais, laikymą nebuvo. Turto turėjimas nepriklausomoje Lietuvoje niekada nebuvo nusikalstama veika. Paminėtina, kad net 1961 m. priimtame pirmajame Lietuvos TSR BK nebuvo numatyta atsakomybė už turto turėjimą, nors gana griežtai buvo baudžiama už daugelį mums šiandien „įdomių“ nusikalstamų veikų, pavyzdžiui, už neteisėtą statybinių medžiagų įgijimą (LTSR BK 216 straipsnis), spekuliaciją (LTSR BK 164 straipsnis), duonos ir kitų maisto produktų naudojimą gyvuliams šerti (LTSR BK 165¹ straipsnis), valkatavimą ir elgetavimą (LTSR BK 240 straipsnis) ir pan. Todėl daugelis gyventojų manė, kad nėra būtina saugoti pateisi-

36 Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas. Žin., 2012, Nr. 110-5564

nančius turto įsigijimą dokumentus, o sudarydami sandorį su artimais žmonėmis nesilaikė įstatymo nustatytos sandorio formos. Nors vertindami asmens pajamas, teismai gali remtis liudytojų parodymais, tačiau garbaus amžiaus žmonės gali tokių liudininkų ir neberasti. Sovietiniais metais įgytas ir iki šių dienų išsaugotas vertingas turtas dažnai nebus pateisintas jokias dokumentais ir liudytojų parodymais. Minėta, kad baudžiamosios atsakomybės dėl neteisėto praturtėjimo požiūriu apskritai nereikia nustatinėti konkrečių finansinių šaltinių turtui įsigyti, pakanka tik konstatuoti, kad patikrinus visus galimus asmens teisėtus turto gavimo būdus (uždarbį, pensiją), aiškiai matyti, jog turtas negalėjo būti įgytas nė vienu iš jų. Vadinas, įstatymų leidėjas įtvirtino galimybę baudžiamąją atsakomybę taikyti ir tuomet, kai pajamos gautos, pavyzdžiui, iš nusenusių tėvų, dėl laiku nesumokėtų mokesčių, klaidingai sudarytų sandorių, nelegalaus darbo ar kitokių administracinės, darbo, mokesčių teisės pažeidimų, kadangi įstatymų leidėjas įstatymo taikymą susiejo su turto turėjimu, bet ne su tokio turto įsigijimu. Aukščiausiojo Teismo požiūriu, toks teisinis reguliavimas neatitinka protingumo, proporcingumo kaip konstitucinio teisinės valstybės principo elementų reikalavimo³⁷.

Taigi pažeidžiant *nulla poena sine lege* ir *nullum crimen sine culpa* principus asmuo gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybės ir nuteistas už teisėtai įgytą turtą kurio įgijimo jis negali patvirtinti. Vien tik tikimybė, kad asmuo negalėjo teisėtai įsigyti turto, gali būti pagrindu sprendžiant asmens baudžiamosios atsakomybės klausimą pagal BK 189¹ straipsnį. Nevalingai prisimenamos kriminologijos paskaitos, kai kriminologai dar aiškino studentams apie normalius (teisėtus) ir hipertrofuotus (neteisėtus) žmogaus poreikius. Įsigyti spalvotą televizorių universiteto profesoriui tuo metu buvo teisėtas ir natūralus poreikis, tačiau to paties universiteto valytojai – tai jau buvo „padidinti poreikiai“. Paminėtina ir tai, kad duomenis apie gyventojų darbovietes, jų atlyginimus iki 1990 metų sunku surinkti ir įvertinti, todėl jauni specialistai, kurių išvadomis paprastai remiasi teismai, spręsti ar pajamos yra teisėtos ar jos gautos neteisėtu būdu gali vadovaudamiesi vien loginėmis prielaidomis, jog, pavyzdžiui, valytoja dirbusi moteris negali turėti jokio turto. Nors tokias išvadas galima laikyti tikrai tikėtinomis, tačiau „kas galėtų paneigti“, kad būtent tokiomis išvadomis teismų praktikoje bus grindžiama asmens kaltė.

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 7 straipsnyje įtvirtinta nuostata, kad niekas negali būti nuteistas už veiksmus ar neveikimą, kurie remiantis jų padarymo metu galiojusia nacionaline ar tarptautine teise nebuvo laikomi nusikaltimais, taip pat negali būti skiriama sunkesnė bausmė negu ta, kuri buvo taikoma nusikaltimo padarymo metu. Pasak A. Abramavičiaus ir J. Prapiesčio, Konvencijos 7 straipsnyje įtvirtinta garantija, kuri yra esminis teisės viršenybės principo elementas

37 Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. balandžio 11 d. plenarinės sesijos nutartis. [žiūrėta 2016 05 06]. Prieiga per internetą <<http://eteismai.lt/byla/57594094255429/2K-P-93/2014>>.

ir užima reikšmingą vietą Konvencija nustatytos apsaugos sistemoje. Šis straipsnis turėtų būti aiškinamas ir taikomas (kaip išplaukia iš jo objekto ir tikslo) taip, kad būtų užtikrinta veiksminga apsauga nuo savavališko baudžiamąjo persekiojimo, nuteisimo ir nubaudimo. Bendresne prasme jame taip pat įtvirtinamas nusikalstamų veikų ir bausmių teisėtumo principas (*nullum crimen, nulla poena sine lege*), kuris reikalauja, kad baudžiamasis įstatymas nebūtų taikomas plečiamai kaltinamojo nenaudai³⁸.

Pabrėžtina, kad įstatymų leidėjas faktiškai kriminalizavo tam tikrą *status quo* būklę ir nenustatė jokio pereinamojo laikotarpio ir tvarkos šiai būklei pakeisti. Tokia situacija prieštarauja BK 2 straipsnio 3 dalyje įtvirtintoms nuostatomis, jog asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir tik, jeigu veikos padarymo metu iš jo galima buvo reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio.

Kaltė yra vienas reikšmingiausių asmens baudžiamajai atsakomybei nusikaltimo sudėties subjektyviųjų požymių. Kaltės principas *inter alia* reiškia asmeninę asmens atsakomybę. *Nullum crimen sine culpa* principas neginčytinai laikytinas vienu iš svarbiausių baudžiamosios atsakomybės principų, nes apibrėžia būtinas sąlygas baudžiamajai atsakomybei atsirasti³⁹. Šiam principui baudžiamąjoje teisėje tenka centrinis vaidmuo – kaltė yra materialinė asmens nubaudimo prielaida, o nuo šio principo suvokimo ir jo įgyvendinimo priklauso ir daugelio kitų teisinių problemų baudžiamosios teisės teorijoje ir praktikoje sprendimas.

Paminėtina, kad nekaltumo prezumpcijos principas buvo įtvirtintas dar 1215 metais viename iš pirmųjų teisės aktų Didžiojoje Laisvių Chartijoje (*Magna Charta*). Didžiosios Laisvių Chartijos 39 straipsnyje buvo nurodyta nuostata, kuri turėjo didelę reikšmę įtvirtinant žmogaus teises – pripažinimą kaltu tik teismo nuosprendžiu ir tik pagal įstatymą. Vėliau ši nuostata buvo pakartota ir Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 2 dalyje: „*Kiekvienas, kaltinamas padaręs nusikaltimą, laikomas nekaltu tol, kol jo kaltė neįrodyta pagal įstatymą.*“⁴⁰ Šis principas įtvirtinamas ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 11 straipsnio 1 dalyje, kurioje teigiama, kad „*Kiekvienas, kaltinamas padaręs nusikaltimą, turi teisę būti laikomas nekaltu tol, kol jo kaltė neįrodyta pagal įstatymą per viešą teisminį nagrinėjimą, kur jam bus suteikiamos visos būtinos gynybos garantijos.*“⁴¹

38 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų Jono Prapieščio ir Armano Abramavičiaus atskiroji nuomonė dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2014 m. balandžio 11 d. nutarties. [žiūrėta 2016 05 03]. Prieiga per internetą <<http://www.lat.lt/lt/teismu-praktika/lat-praktika/aktuali-praktika-iki-2015/aktuali-praktika-baudziamosiose-bylose.html>>. [žiūrėta 2016 05 03].

39 ЈЕСЧЕК, Н. *Lehrbuch des Strafrechts*. Allgemeiner Teil. Duncker&Humboldt, Berlin, 1969, S. 496–497; Jescheck H.- H. Wandlungen des Strafrechtlichen Schuldbegriffs in Deutschland und Österreich. *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*. 2003. [žiūrėta 2016 06 01]. Prieiga per internetą <<http://criminol.egr.es/recpc/05/recpc05-01vo.pdf>>; Таганцев, Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая (Russkoe ugolovnoe pravo. Lekcii. Chast' obshhaja). Т. 1, Москва, Nauka, 1994, p. 222.

40 Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Žin., Nr. 77-3288, 2002.

41 Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Žin., Nr. 68-2497, 2006.

Analogiška nuostata įtvirtinta ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 2 dalyje⁴².

Šis principas taip pat yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnyje ir BK 2 straipsnyje. Antai Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas nėra įrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. BK 189¹ straipsnio 1 dalies dispozicijoje *expressis verbis* nustatyta, kad asmuo atsako žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti, kad turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis. Asmens „žinojimas“ yra siejamas su tyčine kaltės formos rūšimi formaliose nusikaltimų sudėtyse – darydamas nusikaltimą asmuo suvokė pavojingą nusikalstamos veikos pobūdį ir norėjo taip veikti, t. y. turėti neteisėto praturtėjimo dalyką (BK 15 straipsnio 2 dalis). Tačiau paskesnė formuluoatė „turėdamas ir galėdamas žinoti“ būdinga nusikalstamam nerūpestingumui kaip neatsargios kaltės formos rūšiai (BK 16 straipsnis). Pabrėžtina, kad nusikalstamam nerūpestingumui būtinas intelektualusis kaltės elementas. Baudžiamajame įstatyme vartojama sąvoka „turėjo“ apibūdinama objektyviais kriterijais ir pateikia nominalų konkrečios situacijos vertinimą bei pareigą numatyti savo veikos pavojingus padarinius, o sąvoka „galėjo“ paprastai reiškia subjektyvias asmens savybes, dėl kurių asmuo turi realią galimybę numatyti pavojingus savo veikos padarinius. Tačiau vien galėjimas ir turėjimas numatyti padarinius nesudaro pagrindo kvalifikuoti veiką pagal nagrinėjamą straipsnį, nes kaltininkas, be to, dar turi suvokti ir sugebėti įvertinti savo veikos padarinių dydį. Tačiau, kaip minėta, nusikaltimo sudėtis yra formalioji ir nereikalauja jokių padarinių. Asmuo turi įstatyme apibrėžto dydžio turtą ir nori jį turėti ateityje. Todėl būtų neteisinga teigti, kad neteisėtas praturtėjimas, pagal imperatyvią BK 189¹ straipsnio formuluoatę, gali būti padaromas ir neatsargiai. Pripažinimas, kad ši nusikalstama veika gali būti padaroma ir neatsargiai, neatitinka nei jau minėtos šios normos paskirties, nei joje įtvirtinto nusikaltimo esmės. BK 16 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta nuostata, kad „asmuo baudžiamas už nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymą dėl neatsargumo tik šio kodekso specialiojoje dalyje atskirai numatytais atvejais“. Taigi už neatsargias veikas asmuo gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn tik specialiai BK specialiojoje dalyje numatytais atvejais⁴³. Tačiau BK 189¹ straipsnyje nėra jokių nuorodų, kad straipsnyje numatytas nusikaltimas gali būti padarytas dėl neatsargumo. Tai, kad analizuojamame straipsnyje nenurodomas ir būtinas nusikalstamo nerūpestingumo požymis – padariniai (BK 16 straipsnio 3 dalis), sudaro pagrindą manyti, kad neatsargios kaltės formos įtvirtinimas šiame straipsnyje prieštarauja BK 16 straipsnio 3 daliai. Įstatymų leidėjas, pripažinęs veiką nusikalstama vien nuo atitinkamo turto turėjimo momento ir įtvirtinęs nuostatą „turėdamas ir

42 Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7 (1950 m. lapkričio 4 d.). Žin., 2000, Nr. 96-3016.

43 Lietuvos Respublikos baudžiamoji kodekso komentaras. Bendroji dalis, I t., Vilnius, Teisinės informacijos centras, 2004, p. 113.

galėdamas žinoti“, akivaizdžiai nepaiso vidinės kodekso nuostatų darnos reikalavimų. Taigi kriminalizuotos veikos kaltės formos klausimai yra „supinti“ ir neiškūs. Visa tai leidžia konstatuoti, kad BK 189¹ straipsnio įtvirtintais teisinis reguliavimas prieštarauja tarptautiniuose dokumentuose įtvirtintam *nullum crimen sine culpa* principui. Kartu pabrėžtina, kad BK 1 straipsnio 1 dalyje imperatyviai nustatyta, jog jis yra vientisas baudžiamasis įstatymas, kurio paskirtis – baudžiamosios teisės priemonėmis ginti žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus nuo nusikalstamų veikų. Todėl BK nuostatos negali viena kitai prieštarauti, jos privalo atitikti iš Konstitucijos kylančių teisinio aiškumo, protingumo, proporcingumo reikalavimų. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „Konstitucinis teisinės valstybės principas suponuoja įvairius reikalavimus įstatymų leidėjui, kitiems teisėkūros subjektams, inter alia tai, kad teisės aktuose nustatyti reikalavimai turi būti grindžiami bendro pobūdžio nuostatomis (teisės normomis ir principais), kurias įmanoma taikyti visiems numatytiems atitinkamų teisinių santykių subjektams; <...> teisės aktų formuluotės turi būti tikslios, turi būti užtikrinami teisės sistemos nuoseklumas ir vidinė darna; kad teisinių santykių subjektai galėtų savo elgesį orientuoti pagal teisės reikalavimus, teisinis reguliavimas turi būti santykinai stabilus.“⁴⁴ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Vokietijos Federacinės Respublikos Konstitucinis Teismas taip pat neseniai yra konstatavęs, jog įstatymuose vartojami neapibrėžti ir migloti terminai teisėkūros požiūriu yra ydingi⁴⁵. Teisus W. Hassemer, pabrėžiantis, kad nuolatinis baudžiamųjų sankcijų griežtinimas ir naujų veikų kriminalizavimas dėl nepasotinamo visuomenės saugumo poreikio įgyvendinimo pradeda kelti pavojų piliečių laisvei⁴⁶. Todėl įstatymų leidėjas, įgyvendindamas priedermę užtikrinti kiekvieno asmens ir visos visuomenės saugumą nuo nusikalstamų kėsinių, taip pat turi ir pareigą įstatymais apibrėžti nusikalstamas veikas ir nustatyti baudžiamąją atsakomybę už jas. Tačiau, sprendžiamas šią problemą, jis turi diskreciją nustatyti ir terminus, per kuriuos asmenims, padariusiems nusikalstamas veikas, baudžiamoji atsakomybė gali būti taikoma kt.⁴⁷ Nustatydamas tokius terminus, įstatymų leidėjas turi atsižvelgti *inter alia* į nusikalstamos veikos pobūdį, pavojingumą (sunkumą). Konstitucinis teismas taip pat ne kartą yra pabrėžęs, kad įstatymų leidėjas baudžiamojoje teisėje privalo vadovautis principu *nullum crimen sine lege praevia* – (*praevia* – „anksčiau einąs“), kuris draudžia baudžiamojo įstatymo

44 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Žin., 2005, Nr. 1–7.

45 Vokietijos Konstitucinio Teismo nutarimas „Erfolgreiche Verfassungsbeschwerde gegen den Ordnungswidrigkeitentatbestand der sexuellen Handlung mit Tieren“. žiūrėta 2016 06 02]. Prieiga per internetą < <http://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/DE/2016/bvg16-011.html>>. [žiūrėta 2016 06 02].

46 HASSEMER, W. *Warum Strafe sein muss: ein Plädoyer*. Berlin, Ullstein Hardcover, 2009.

47 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso kai kurių nuostatų, susijusių su baudžiamąja atsakomybe už genocidą, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. TAR, 2014-03-19, Nr. 3226.

veikimą atgaline tvarka. Tai *inter alia* reiškia, kad priimtų ir paskelbtų įstatymų galia yra nukreipiama į ateitį ir neturi grįžtamosios galios – *lex retro non agit* principą. Visa tai sietina su konstituciniais teisingumo, humanizmo principais. Tik priimti įstatymai, panaikinantys veikos baudžiamumą ar sušvelninantys atsakomybę, turi grįžtamąją galią (*lex benignior retro agit*). Teisiškai reguliuojant visuomeninius santykius įstatymų leidėjui privalo paisyti prigimtinio teisingumo reikalavimų⁴⁸. Tačiau kriminalizuojant neteisėtą praturtėjimą įstatymų leidėjui šios Konstitucinio Teismo nuostatos buvo bevertės. BK 189¹ straipsnyje jis *de facto* įtvirtino įstatymo galiojimą atgal, o tai reiškia, kad asmuo, įgijęs tam tikrą turtą iki BK 189¹ straipsnio priėmimo ir jo įsigaliojimo, kuomet nepagrįstas praturtėjimas nebuvo laikomas nusikaltimu ir už jį baudžiamoji atsakomybė nebuvo taikoma, šiai dienai nebeturi jokios galimybės anksčiau įgytą turtą legalizuoti ir taip išvengti nepagrįsto baudžiamojo persekiojimo. Taigi asmens baudžiamosios atsakomybės atsiradimą šiuo atveju lemia vienas poelgis (turto įgijimas), padarytas iki neteisėto praturtėjimo kriminalizavimo. Dar daugiau – šis poelgis, kuris jo atlikimo metu nebuvo laikomas nusikaltimu, šiandien lemia net ir turto konfiskavimą, kuris, pagal įstatymų leidėją, staiga tampa įgytu iš nusikalstamos veikos. Todėl turtas, kuris jo įgijimo metu buvo teisėtas ir negalėjo jo savininkui užtraukti baudžiamosios atsakomybės, tačiau kurio įgijimo šaltiniai nėra oficialiais ir kilmę patvirtinančiais dokumentais nustatyti, gali būti konfiskuojamas kaip gautas iš nusikalstamos veikos. Toks teisinis neteisėto praturtėjimo sureguliuavimas iš esmės pažeidžia Konstitucijoje įtvirtintus teisinės valstybės, teisinio tikrumo ir teisėtų lūkesčių principus.

Susidariusią padėtį bandė taisyti Aukščiausiasis Teismas, 2014 balandžio 11 d. nutartimi išaiškinęs, kad situacija, kai asmuo traukiamas baudžiamajon atsakomybėn vien dėl to, kad naujas baudžiamasis įstatymas kriminalizavo tam tikrą jo „esamą būklę“, nenustačius laiko ir tvarkos šiai būklei pakeisti, neatitinka įtvirtintų BK 2 straipsnyje pagrindinių baudžiamosios atsakomybės nuostatų, jog asmuo atsako pagal baudžiamąjį įstatymą tik tuo atveju, jeigu jis yra kaltas padaręs nusikalstamą veiką ir tik jeigu veikos padarymo metu iš jo galima buvo reikalauti įstatymus atitinkančio elgesio. Kartu Aukščiausiasis Teismas pabrėžė, kad BK 3 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad veikos nusikalstamumą ir asmens baudžiamumą nustato tos veikos padarymo metu galiojęs baudžiamasis įstatymas. Nusikalstamos veikos padarymo laikas yra veikimo (neveikimo) laikas arba baudžiamojo įstatymo numatytų padarinių atsiradimo laikas, jeigu asmuo norėjo, kad padariniai atsirastų kitu laiku. Plenarinė sesija pažy-

48 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaurijų rajono apylinkės teismo prašymų iširti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Žin., 2006, Nr. 7-254.

mėjo, kad baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 189¹ straipsnį traukiami tik asmenys, kurie jame nustatytus požymius atitinkanti turtą turi įsigaliojus šiam įstatymui⁴⁹. Nuostata, kad baudžiamasis įstatymas, nustatantis veikos nusikalstamumą, griežtinantis bausmę arba kitaip sunkinantis nusikalstamą veiką padariusio asmens teisinę padėtį, neturi grįžtamosios galios, pripažįstama ir tarptautinėje baudžiamajoje teisėje. Antai Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 11 straipsnio 2 dalyje nurodoma, kad niekas negali būti nuteistas už jokią veiksmą ar neveikimą, kuris pagal tuo metu galiojusius valstybės įstatymus arba tarptautinę teisę nebuvo laikomas baudžiamuoju nusikaltimu⁵⁰. Ši nuostata įtvirtinta ir Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 15 straipsnio 1 dalyje⁵¹. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 7 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad niekas negali būti nuteistas už veiksmus ar neveikimą, kurie remiantis jų padarymo metu galiojusia nacionaline ar tarptautine teise nebuvo laikomi nusikaltimais⁵². Šiame kontekste paminėtina Europos Žmogaus Teisių Teismo byloje *Vasiliasukas prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 35343/05). 2015 m. spalio 20 d. paskelbtame Didžiosios kolegijos sprendime padaryta išvada, kad „šalies teismų išvada, jog aukos atitiko genocido nusikaltimo galimų aukų apibrėžimą kaip dalis saugomos grupės, buvo interpretacija pagal analogiją, panaudota pareiškėjo nenaudai, dėl ko jo nuteisimas buvo nenumatomas“. Teismas kartu pakartojo, kad Konvencijos 7 straipsnio 1 dalies nuostata yra svarbi ir veiksminga apsaugos nuo savavališko persekiojimo priemonė. Nukrypimas nuo jos galimas tik vadovaujantis 15 straipsnyje numatytais nepaprastosios padėties atvejais⁵³.

Įdomu tai, kad jau pirmojo LTSR baudžiamajo kodekso 7 straipsnyje buvo įtvirtintos minėtos tarptautinių dokumentų nuostatos, o sovietinių laikų lietuviškame baudžiamosios teisės vadovėlyje buvo pabrėžiama: „Baudžiamasis įstatymas, nustatantis veikos baudžiamumą arba pagriežtinantis bausmę, negalioja atgal, remiantis įstatymo įspėjamojo poveikio principu. Jeigu anksčiau baudžiamajo įstatymo nebuvo, tai negalėjo būti ir jo įspėjamojo poveikio.“⁵⁴ Objektyvumo dėlei paminėtina, kad šie teiginiai buvo deklaruojami viešojoje erdvėje, tačiau jie labai skyrėsi nuo tikrojo anų dienų valstybės gyvenimo. Baudžiamoji teisė, kaip ir teisė apskritai, yra neatsiejama nuo konkrečios visuomenės vertybių sistemos. Ši sistema gali keistis. Jos pasikeitimai priklauso nuo daugelio veiksnių, kurie siejami su tam tikru laiku, tačiau esminė ir svarbiausia vertybė, kuriai visuomet suteikiamas prioritetas, yra teisingumas.

49 Aukščiausiojo Teismo 2014 m. balandžio 11 d. plenarinės sesijos nutartis. [žiūrėta 2016 05 06]. Prieiga per internetą <<http://eteismai.lt/byla/57594094255429/2K-P-93/2014>>.

50 Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Žin., 2006, Nr. 68-2497.

51 Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Žin., 2002, Nr. 77-3288.

52 Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. [žiūrėta 2016 06 01]. Prieiga per internetą <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LIT.pdf>.

53 The European Court of Human Rights. Case of Vasiliasukas v. Lithuania. Strasbourg 20 October 2015. [žiūrėta 2016 05 15]. Prieiga per internetą <http://lrw-atstovas-eztt.lt/uploads/VASILIAUSKAS_2015_GC_judgment.pdf>. [žiūrėta 2016 05 15].

54 Tarybinė baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, Mintis, Vilnius, 1972, p. 52.

Taigi reikalavimas, kad paskelbti įstatymai galiotų į ateitį ir neturėtų grįžtamosios galios – svarbi teisinio tikrumo prielaida, esminis teisės viešpatavimo bei teisinės valstybės elementas. Taisyklė *lex retro non agit* – svarbus ir būtinas veiksnys užtikrinant valstybės galios neribotos kontrolės ribojimą, įtvirtinant žmonių pasitikėjimą valstybėje priimtais teisės aktais. E. Kūris visiškai pagrįstai teigia, jog konstatavus, kad „negalima iš asmens reikalauti laikytis taisyklių, kurių jo veiklos metu nebuvo ir todėl jis negalėjo žinoti būsimų reikalavimų“, ir kad „teisės subjektas turi būti tikras, kad jo veiksmai, padaryti vadovaujantis teisės aktais, galiojusiais jų padarymo metu, bus laikomi neteisėtais“, taip pat pabrėžus būtinumą nustatyti stabilią teisinę tvarką ir kad teisės aktai negalioja atgaline data, tačiau įtvirtinus tokį teisinį reguliavimą, kuriuo nustatomos sankcijos už praeityje padarytas veikas (neveikimą), pagrįstai būtų laikomas ydingu tiek Konstitucijos⁵⁵, tiek baudžiamosios teisės požiūriu.

Pabaigai galime sau užduoti klausimą, ar baudžiamoji atsakomybė už netesėtą praturtėjimą nėra tik nevykusi „kovos“ su nusikaltimais imitacija, ar esminių baudžiamosios teisės principų ignoravimas nekelia pavojaus visuomenei? Manytina, kad taip. Tai, kad nusikaltimų prevencija yra būtina, akivaizdu. Tačiau ji negali būti vykdoma griežčiausiomis priemonėmis, ypač tokiomis, kurios iškreipia visą baudžiamosios teisės esmę, sudaro prielaidas nepagrįstai taikyti baudžiamąjį įstatymą, paneigia konstitucinius principus bei vertybes.

Siekiant ekonominius nusikaltimus daryti nenaudingus reikėtų labiau analizuoti kitų teisės šakų galimybes, pirmiausia, administracinės ir mokesčių teisės. Būtent jų pagalba įtvirtinti nusikaltimų nuosavybei padarymo prevencines priemones, o ne dėti pamatus galiojančios baudžiamosios teisės sistemos griovimui, teisinei anarchijai, sukeliančiai pavojų kiekvienam visuomenės nariui.

55 KŪRIS, E. Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje. Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje = Rozwój zasad konstytucyjnych w prawoznawstwie konstytucyjnym, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo konferencijos medžiaga, Neringa, 2001 m. birželio 11–12 d. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2002, p. 70.

Išvados

1. Nusikalstamos veikos, numatytos BK 189¹ straipsnyje, kriminalizavimo procesas buvo grindžiamas emocine įstatymų leidybos iniciatyvos teisės turėtojo nuomone ir paviršutiniška tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės aktų apžvalga, o ne gilia padėties analize, kuri leistų įstatymų leidėjui įsitikinti: koks yra nepageidaujamo visuomenei reiškinių paplitimas ir kas lemia jo egzistavimą; ar socialinė problema negali būti išspręsta be veikos kriminalizavimo, t. y. administracinės, darbo, mokesčių teisės ir pan. pagalba; ar kriminalizuota nauja nusikalstama veika nepadarys daugiau žalos, nei bus teigiamas jos poveikis, kokie yra kriminalizavimo kaštai; kaip nauja nusikalstama veika dera su kitais baudžiamojo kodekso straipsniais ir nacionaliniais teisės aktais.
2. Vertinant dabartinę BK 189¹ straipsnio redakciją, darytina išvada, kad joje suponuojama galimybė, pažeidžiant „*nulla poena sine lege*“ ir „*nullum crimen sine culpa*“ ir kitus principus, patraukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn bei nuteisti už teisėtai įgytą turtą, kurio įgijimo jis negali pagrįsti. Vien tik tikimybė, kad asmuo negalėjo teisėtai įsigyti turto, gali būti pagrindu sprendžiant asmens baudžiamosios atsakomybės klausimą pagal BK 189¹ straipsnį.
3. Įstatymų leidėjas BK 189¹ straipsnyje *de facto* įtvirtino įstatymo galiojimą atgal, o tai reiškia, kad asmuo, įgijęs tam tikrą turtą iki BK 189¹ straipsnio priėmimo ir jo įsigaliojimo, kuomet nepagrįstas praturtėjimas nebuvo laikomas nusikaltimu ir už jį baudžiamoji atsakomybė nebuvo taikoma, šiai dienai nebeturi jokios galimybės anksčiau įgytą turtą legalizuoti ir taip išvengti nepagrįsto baudžiamojo persekiojimo. Todėl teisinis neteisėto praturtėjimo sureguliuojimas iš esmės pažeidžia Konstitucijoje įtvirtintus teisinės valstybės, teisinio tikrumo ir teisėtų lūkesčių principus. Šie principai įpareigoja įstatymų leidėją taip formuluoti baudžiamojo įstatymo nuostatas, kad kiekvienas asmuo jas aiškiai suprastų ir galėtų derinti savo teisėtą elgesį pagal jų reikalavimus.
4. Įstatymų leidėjas turėtų atkreipti dėmesį į tai, kad baudžiamosios atsakomybės principai nėra įstatymo „puošmenos“ ar nereikšmingi jo lozungai ir deklaracijos, bet savarankiškos bendriausios baudžiamosios teisės normos, turinčios teisinę galią ir reikšmę. Jos yra esminiu teismų praktikos orientyru formuojančiu visą įstatymo taikymo strategiją.

RESPONSIBILITY FOR ILLEGAL ENRICHMENT: REGULATORY OBJECTIVES AND THE PROBLEM OF CRIMINALISATION

Romualdas Drakšas
Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The author examines the provisions of one of the most currently debated articles of the Criminal Code, Article 189¹, by assessing them from the perspective of validity and legal thinking. After the research is presented, the reader is offered several conclusions. The process of criminalisation of the offence cited in Article 189¹ of the Criminal Code was based on the emotional opinion of the holder of legislative initiative and on a superficial review of international and European Union legislation instead of a deep analysis of the situation, which would allow the legislator to ascertain the prevalence of undesirable social phenomena and factors that determine their existence; whether a social problem could be solved without criminalisation, through the help of administrative, labour or tax law; whether criminalisation of the new offence would do more damage than having a positive impact; the cost of criminalisation; and how a new criminal offence would fit in with the other articles of the Criminal Code and national legislation. Assessing the current version of Article 189¹ of the Criminal Code, it follows that it presupposes the possibility (by violating the principles “nulla poena sine lege” and “nullum crimen sine culpa”) of criminal prosecution and conviction for lawfully acquired property if the acquisition is not justified. The mere chance that the person could not legally purchase property can be the basis for resolving the issue of personal criminal liability under Article 189¹ of the Criminal Code. In this article, the legislator de facto established the law retroactive, which means that if a person acquired certain assets before Article 189¹ was adopted and entered into force, when illegal enrichment was not considered a crime and criminal responsibility for it had not been applied, the person now has no possibility of legalising the previously acquired property and thus avoiding unjustified criminal prosecution. The legislator should pay attention to the fact that the principles of criminal liability are not “decorations” of the law or insignificant slogans and declarations, but independent and the most common norms of criminal law, with legal force and significance. They are an essential reference to court practice forming entire law application strategy.*

Keywords: *principle of criminal liability, criminalization of offenses, illicit enrichment.*

Romualdas Drakšas, Mykolas Romeris universiteto, Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir proceso instituto profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: baudžiamoji teisė, baudžiamoji atsakomybė, nuteisimas.

Romualdas Drakšas, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Institute of Criminal Law and Procedure, professor. Research interests: criminal law, criminal liability, sentencing.